

ЕТИКАТА ВО ТЕРЕНСКИТЕ ИСТРАЖУВАЊА НА ЈАЗИКОТ

Давор Јанкулоски

Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“
Македонска академија на науките и уметностите, Скопје
jankuloski@manu.edu.mk

Секое истражување на одреден терен и секој истражувачки пристап, без исклучок, носат низа предизвици, како за истражувачот така и за истражувачите поединци. Со започнувањето на теренското истражување, истражувачот се соочува со повеќекратна одговорност: кон истражувачката средина, односно истражувачкиот субјект, кон истражувачката заедница на која ѝ припаѓа, како и кон самиот себе. Во тој контекст се актуализира прашањето за истражувачката етика. Тоа подразбира дека со истражувањата не се нанесува никаква (намерна или ненамерна) штета како последица, а од истражувачите се очекува разбирање и почитување кон истражувачите поединци и општествени групи. Целта на овој труд е да ги прикаже етичките аспекти и проблеми со кои се соочуваат истражувачите при лингвистичките теренски истражувања, а притоа, во фокусот на интерес се поставува оваа проблематика на теренот на македонскиот јазик. Имајќи предвид дека методите и принципите на теренската работа што се користат во јазичните проучувања им се мошне блиски на методите на теренска работа во повеќето хуманистички науки, текстот во одредена мера се осврнува и кон етичките аспекти што се заеднички за овие научни подрачја. Фундаментално за етичноста во истражувањето е осигурувањето дека испитаниците влегуваат во него свесно и по своја желба. Добивањето нивна согласност треба да биде процес на воспоставување и одржување обострана доверба.

Клучни зборови: теренско истражување, етика, хуманистички науки, лингвистика, македонски јазик

ETHICS IN LINGUISTIC FIELD RESEARCH

Davor Jankuloski

Research Center for Areal Linguistics “Bozidar Vidoeski”

Macedonian Academy of Sciences and Arts, Skopje

jankuloski@manu.edu.mk

Every field research and every research approach, without exception, brings a series of challenges for both the researcher and the researched participants. Since the beginning of field research, researchers have faced multiple responsibilities towards the research environment, the research participants, the research community they belong to, and themselves. In this context, the question of research ethics arises. It means that the research does not cause any (intentional or unintentional) harm as a consequence, and researchers are expected to understand and respect the researched individuals or social groups. This paper aims to present the ethical aspects and problems researchers face in linguistic field research while paying particular attention to this issue in the Macedonian language. Considering that the methods and principles of fieldwork used in language studies are very similar to fieldwork methods in most humanities, this study also addresses the ethical aspects common to these scientific fields. A fundamental principle of research ethics is to ensure that respondent enters any research consciously and voluntarily. Obtaining consent should be a process of establishing and maintaining mutual trust between the respondent and the researcher.

Keywords: field research, ethics, humanities, linguistics, Macedonian language

1 Вовед

Етиката претставува посебна област од човековото постоење што се обидува да ги реши прашањата за човечкиот морал преку дефинирањето концепти, како што се доброто и злото и, следствено на тоа, исправното и погрешното. Се развила како вештина и како наука чиј централен проблем проникнал од човекот. Всушност, појдовната точка на секоја етика е човечкото постапување и неговиот живот во својата многуобразност, што укажува дека на одреден степен од цивилизацискиот развој „луѓето морале да почнат да размислуваат за своите постапки, за меѓусебните односи, за начинот на однесување, како и да ги воочуваат одредените последици кои произлегуваат од истите“ (Донев 2018: 109).

Погледнувајќи низ историјата, правците на цивилизацискиот и на културниот развој на човештвото во најголема мера ги дава науката. Таа претставува основа на современото живеење, а научниците се нејзините носители. Денес науката во своите фасцинантни откритија не може да оди никаде без етиката на одговорноста и грижата. Искуствата низ историјата покажуваат дека, покрај тоа што науката отвора и гради нови патишта, односно дава енормен придонес за човековиот напредок, од друга страна, дава шанси за загрозување на животот и постоењето на светот. Во овој контекст, одредени автори (Томашевиќ и Јеличиќ 2012: 246) предлагаат реафирмација на разумот и на разумското размислување, бидејќи разумот е драгоцен човечка способност, преку која стапуваме во контакт со стварноста, иако стварноста не можеме никогаш да ја сфатиме во целост. Науката треба да ја води разумноста, бидејќи таа не е ништо друго, туку плод на самиот разум, според кој човекот го истражува светот. Според тоа, науката е добра самата по себе. А, ако е добра самата по себе, тогаш нејзините достигнувања треба да им бидат на располагање на сите луѓе и тоа на најдобар можен начин. Науката не смее да се сфаќа во смисла на знаење што е само во функција на нешто корисно, употребливо, односно да се гледа на научниот напредок само на консумерско ниво. Тоа не е во согласност со достоинството на човекот. Згора на тоа, позивот научник е „еден од највозвишените позиви коишто човекот може да ги одбере“ (Панзова 2003: 1).

Затоа, моралните вредности мора да бидат врежани во свеста на секој поединец што се занимава со научна дејност, а науката да биде насочена кон приспособување на етичките норми и начела. Развитокот и определувањето на нормите и регулативите на научноистражувачката работа оди во согласност со тенденциите и трендовите што ги носи модерното живеење. Тука се особено важни концептите какви што се одговорноста, квалитетот, но и отвореноста. Научното истражување не само што мора да биде во согласност со човековите права и не смее да ги прекршува меѓународните декларации и конвенции туку и треба да биде во согласност и со одржливиот развој и да ја почитува животната средина. Одговорноста за активностите, како и за резултатите до кои се доаѓа, ја носи секој научник индивидуално. Покрај тоа, научникот мора да промовира мир и треба разумно да ги споделува резултатите.

Исклучително важен дел за една професија е професионалниот морал, односно прашањето на улогата на личноста во доброто и исправното водење на дејноста. Професионалната етика дава низа обврски, норми и задачи што треба, мора, нужно е да ги извршуваат професионалците во таа област (Донев 2018: 115–116). Според тоа, етиката во научната работа ги опфаќа вредностите, нормите, но и институционалните регулативи што помагаат за конструирање и регулирање на научната активност. Етичноста во научноистражувачката работа ја предвидуваат и правни акти. Во Р Македонија начелото етичноста е содржано во *Законои за научноистражувачка дејност*.¹ Според овој Закон, за етичката контрола во работата на научните работници се грижи Одборот за етичноста. За задача на Одборот се предвидува „следење и оценување на примената на етичките начела и вредности во научноистражувачката дејност, заштитата на човечкиот интегритет во научните истражувања и етичноста во деловните односи меѓу субјектите за вршење на научноистражувачката дејност“. Одборот донесува и етички кодекс,² со кој се утврдуваат етичките начела во научноистражувачката работа.

Познавањето на вредностите, нормите и регулативите поврзани со научноистражувачката етика е неопходно за секој што пристапува кон научноистражувачката дејност. За практикувањето чесна научноистражувачка дејност се одговорни истражувачите и институциите. Истражувањето не смее да биде подложно на фалсификување и погрешно претставување на нештата. Одговорност на научниот работник е да ги пријави сомнителните случаи до надлежните институции, одбори и сл. Исто така, негова должност е да ја заштити приватноста на субјектите што му служат на истражувањето. Нивните информации мора да бидат третирали внимателно, а научникот истражувач одлучува на кој начин овие информации ќе бидат заштитени и зачувани. Покрај тоа, мора да биде подготвен да ги претстави добиените резултати, односно да го разјасни степенот на сигурност и прецизност со кои се карактеризираат, да ја образложи нивната валидност и особено, доколку е потребно, и да укаже на сите елементи на ризик или неизвесност што можат да бидат значајни при евентуалната употреба на тие резултати.

Треба да се истакне и разликата во моралната одговорност меѓу истражувачките методи на природните и на хуманистичките науки. Со методите на природните науки лесно се воспоставува границата помеѓу истражувачот и предметот на истражувањето, па тенденцијата кон идеалната објективност е полесно остварлива. Но, ситуацијата со истражувачките методи на хуманистичките науки е поинаква. Тие го немаат тој степен на „вредносна неутралност“ меѓу истражувачот и појавата што ја истражуваат, па со тоа и моралната одговорност е многу подиректно присутна (Israel and Nau 2006). Тоа значи дека во хуманистичките науки со прашањето на моралот се соочуваме на самиот почеток, а не кога ќе дојде време да се дискутира за целите за кои можат

¹ http://mon.gov.mk/images/documents/zakoni/Закон_за_научно-истражувачката_дејност_26-02-2016.pdf. (пристапено на 8.6.2020 г.).

² Етичкиот кодекс значи збир од вредности и правила, морални норми, наложени дејства што треба да ги извршува секој од структурата, секој професионалец од соодветен вид (в. повеќе кај Темков 2011: 13)

да се употребат резултатите од истражувањето. Принципите што се применуваат во хуманистичките науки имаат универзална вредност. За доаѓање до научни сознанија во одделни научни дисциплини неопходна е работа надвор од канцеларијата, лабораторијата, т.е. работното место, при што научниот работник собира соодветни податоци што му се потребни за истражувањето. Тоа се нарекува теренска работа и претставува дел од научноистражувачката работа.

Во натамошниот текст ќе се обидеме да ги согледаме етичките аспекти и проблеми што се заеднички за теренските истражувања во хуманистичките науки, а во фокусот на интересот ќе биде поставена етиката на теренската работа при јазичните истражувања.

2 Теренските истражувања во хуманистичките науки и нивните етички проблеми

Теренските истражувања што се реализираат во рамките на хуманистичките науки, а меѓу нив и во лингвистичката научноистражувачка работа, подразбираат собирање податоци подолг временски период и во одреден простор на човековото живеење каде што се остварува блиска инволвираност во различните аспекти на живеењето кај луѓето што се тема на интерес кај теренските истражувачи (зависно од нивната специјалност). Со непосредната инволвираност на теренските истражувачи во секојдневната рутина на одредена општествена група се овозможува споделување на автентични информации за различните феномени што ги манифестира човекот, односно јазик, култура, начин на живеење и слично. Луѓето што ги споделуваат овие информации со теренските истражувачи се нарекуваат информанти (или информатори). Покрај овој термин, во последно време се употребува и терминот испитаници.³

Методот што најчесто се применува во теренските истражувања на одредени хуманистички науки, кои имаат потреба од нив, е методот на набљудување, а се реализира преку учество во општествените активности на поединецот или одредена група луѓе и набљудување на тие активности како туѓинци. Овој метод, на пример, е централен метод во истражувањата на културната антропологија и, поконкретно, се нарекува *учесство со набљудување*.⁴ Со методите на теренското истражување се обезбедуваат т.н. примарни податоци како дел од процесот на прибирање информации, кои претставуваат основа за разгледување и анализа на состојбите на одредена појава.

***

³ Можеби поедноставно би било истражувачот да ги нарекува „луѓе со кои работам“, особено поради потенцирање на еднаквоста или реципроцитетот (Цветановски 2013: 11).

⁴ Во таков контекст, целта на антропологот е што поблиску да ги доживее, да ги забележи и да ги пренесе обичните, односно необичните човечки приказни преку кои би се разоткриле одредени закони, принципи според кои одредени општествени групи го одржуваат и го конструираат својот идентитет (Halilovich 2008: 166). Описот на вообичаеното општествено однесување на препознатлива група луѓе се нарекува етнографија, додека етнологијата претставува компаративна наука на две или повеќе такви групи (Wolcott 1999: 252–253).

Без оглед на тоа за каков тип теренско истражување станува збор (лингвистичко, антрополошко и сл.), секое истражување на одреден терен/простор и секој истражувачки пристап, без исклучок, носи низа предизвици, како за истражувачот така и за истражуваните поединци, односно општествената група на која ѝ припаѓаат. Истражувачкиот процес е интерактивен, така што тешко може да се зборува за некаква строга професионална дистанца и неутралност од страна на истражувачот. Од моментот на контактот со субјектите на своето истражување, па низ целиот истражувачки процес, истражувачот (антрополог, лингвист итн.) станува дел од општествената околина (Halilovich 2008: 166). Па, така, истражувачот, со започнувањето на теренското истражување, се соочува со повеќекратна одговорност и тоа кон истражувачката средина, односно истражувачкиот субјект, кон истражувачката заедница на која ѝ припаѓа и, на крајот, кон самиот себе (сп. Ѓаро Žmegač 2006; Halilovich 2008).

Во тој контекст се актуализира и прашањето за истражувачката етика. Сите научници во чии истражувања се инволвирани луѓе, главно, се водени од основните етички принципи: *primum non nocere* („прво, не повредувај/не прави штета/не нанесувај зло“) и емпатија. Тоа подразбира дека со истражувањата не се нанесува никаква намерна или ненамерна штета како последица, а од истражувачите се очекува разбирање и почитување кон истражуваните поединци и општествени групи. Во принцип, не треба да се охрабруваат истражувања што им нанесуваат повеќе штета на испитаниците отколку што донесуваат научна корист.

Еден од клучните сегменти што треба да бидат земени предвид пред започнувањето и за време на истражувачкиот процес на терен е свесната и доброволна согласност за соработка од страна на испитаникот. Начелото за свесна согласност се базира на правата на слобода на избор и самоопределување на испитаникот. Според Коен, Менион и Морисон (Cohen, Manion and Morrison 2018: 52), свесната согласност подразбира исполнување четири елементи:

1. *компетиенција* – способност на испитаникот да донесе одлука. Се смета дека одговорни, зрели, здрави личности можат да донесат компетентна одлука ако имаат доволно информации;

2. *волунтиаризам*, слободна одлука за учество – испитаниците мораат да бидат слободни кога донесуваат одлука за учество во истражување. Тоа значи да не бидат уценувани, или под притисокот на очекувањата од опкружувањето;

3. *целосна информација* – за да донесат слободна и компетентна одлука, испитаниците мора да имаат доволно точни информации за природата на истражувањето;

4. *разбирање* – ова се однесува на фактот дека испитаниците целосно ја разбираат природата на истражувачкиот процес.

Доброволноста и согласноста за учествување во истражувањето подразбира и слобода на испитаникот да излезе, да го напушти истражувањето во кој било момент, ако се почувствува непријатно. Притоа, не е должен ниту има обврска да ги објаснува причините за своето напуштање ниту, пак, смее да му се врши притисок да остане. Уште еден мошне важен сегмент пред започну-

вањето на теренската работа е истражувачот да се погрижи испитаниците да не излезат од истражувачкиот процес понижени, понесигурни и поотугени од што биле на почетокот. Со тоа се нанесува штета на достоинството на испитаниците. Исто така, особено чувствително е и прашањето на приватноста (в. повеќе кај *ibid.*, 63–64). Правото на приватност може да се прекрши и за време на испитувањето и по неговото завршување. Начините за заштита на приватноста се анонимноста и доверливоста. Доколку допушта истражувањето, испитаниците не мора да даваат лични имиња и други податоци за идентификација, можат да останат анонимни. Доколку тоа не е можно, нив ги штити принципот на доверливост, односно обврската на истражувачот да не ги објавува јавно личните податоци. Многу испитаници уште на самиот почеток одбиваат да учествуваат во истражувањето ако проценат дека е доверливоста слаба. Денес сè почесто од истражувачите се бара при изработката на предлог-проектот истовремено детално да ги објаснат и начините на решавање на можните ризици што можат да им се случат на испитаниците. Ова веќе е практика во повеќе земји од западниот свет.

Од друга страна, фактот што истражувачот мора да биде на местото на случувањето го отвора и прашањето во која мера со своето појавување истражувачот влијае на текот на случувањата на теренот. Во литературата се споменува и принципот на неодреденост, кој кажува дека различните појави во физичкиот свет не можат да се набљудуваат, а притоа самиот чин на набљудување да не внесе промена во набљудуваниот дел од светот (Adamović-Torolčić 1990: 404). Се смета дека е тоа случај и во хуманистичките науки. Појавувањето на истражувачот предизвикува промени кај објектот на набљудување, со своите склоности, интереси, со вредностите, однесувањето и сл.

Поттикнати од сознанието за влијанието врз субјектите на истражување, истражувачите почнале да размислуваат околу начините за реализација на методот на набљудување (сп. Gold 1958; Ilić 2015). Речиси сите се согласни дека само скриеното набљудување нема оправданост, било да е реализирано со целосно присуство на истражувачот или дистанцирано (со помош на скриени камери, диктафони, мобилни телефони и сл.). Таму каде што истражувачот е принуден да манипулира со испитаниците (како скриеното набљудување), поради природата на истражувањето, решението го гледаат во приложување на информациите до испитаните поединци за тоа што се истражувало на крајот на истражувачкиот процес. Но, таму каде што не е потребно испитаниците да се набљудуваат скриено, тие треба да се заштитат со употреба на еден вид информативно одобрение, кое ќе го информира испитаникот во што учествува, а испитаникот го потпишува како доказ дека доброволно прифаќа да учествува. Размислувањата одат и во правец на тоа прикриеното набљудување да биде допуштено кога се набљудува маса луѓе, како на пр. во автобус, метро, кафе-барови, чекалници и сл. Но, и во такви услови може да се појават поединци што ќе бидат незадоволни од објективното прикажување на нештата.

Според тоа, истражувачот, колку и да внимава на етичките критериуми на своето дејствување и колку добро да го направил тоа, останува фактот дека тој во одредени случаи влегува во приватната или во јавната сфера на општест-

вениот живот, каде што секогаш ќе постојат поединци што не се задоволни од резултатите на истражувањето.

Во целата оваа приказна некако се маргинализира прашањето за тоа колку е заштитен истражувачот или истражувачкиот тим во процесот на теренската научноистражувачка работа. И теренските истражувачи можат да се сретнат со низа проблеми во текот на теренската работа. Вообичаената категоризација на ризиците со кои можат да се соочат теренските истражувачи е физичка, емоционална и професионална. Меѓутоа, оваа поделба е условна, затоа што ризиците најчесто се покомплексни и комбинирани (сп. Bahn 2012). Истражувањето на заедниците во руралните средини во Македонија, но и на Балканот – особено во константни услови на недоволни финансиски средства за теренска работа – подразбира и низа други проблеми. Еден од нив е проблемот со превозот, особено имајќи ја предвид инфраструктурата и (не)достапноста на некои средини.

3 Лингвистички теренски истражувања – методи и етички проблеми

Методите и принципите на теренската работа што се користат во подрачјата на хуманистиката, како антропологијата и етнологијата, им се мошне блиски на методите на теренската работа што се користат и во јазичните проучувања.

Истражувањата на терен се првата фаза во лингвистичките истражувања и во таа фаза се прибираат примарните податоци (сп. Samarin 1967; Bower 2015). Покрај веќе споменатиот метод на опсервација (или набљудување), за да се обезбедат примарните податоци во лингвистичките теренски истражувања, се применуваат и методот на испитување и експериментот.

Набљудувањето како метод за прибирање податоци, во основа, значи преземање активности за систематско следење, снимање и евидентирање на одредена појава што претставува предмет на интерес. Во лингвистичките истражувања овој метод најчесто се употребува за да се дојде до податоци за зачестеноста или за распространетоста на одредена јазична појава, која е предмет на проучување. Начинот на прибирање податоци со набљудување се состои во тоа што носителот на истражувањето ги набљудува јазичните процеси и врз таа основа гради одредени претпоставки.

Особено важен метод во процесот на прибирање на примарните податоци е методот на испитување, кој опфаќа разговори со поединци или со група луѓе. Во дијалектолошките истражувања, на пример, тоа подразбира разговор со поединец или група луѓе што се носители на одреден дијалект. Тука се подразбира и пронаоѓањето на што подобар и поавтентичен зборуваач, со чиста артикулација, во чиј јазичен израз нема влијание од други дијалекти или од стандардниот јазик итн. (сп. Vaux and Cooper 2003: 7).

Експериментот, како метод за истражување на јазикот, пак, претставува планирано предизвикување одредени реакции за некоја појава. За употребата на овој метод истражувачот мора да биде мошне внимателен и да го спроведе во строго контролирани услови.

Пред да се започне со испитувањето важно е истражувачите да се осигураат дека испитаникот има желба да одговори на поставените прашања и има

информации што се неопходни за да го даде одговорот. Притоа, истражувачот ќе избегнува да поставува водечки прашања или прашања што бараат општи одговори. Во текот на разговорот со испитаникот истражувачот не треба да инсистира на добивање други негови податоци или податоци за трети лица, доколку тие не се дел од бараните податоци за кои претходно се договориле.

***

За спроведување на методите во насока на обезбедување примарни податоци во лингвистичките теренски истражувања, но и во теренските истражувања пошироко, зависно од проблемот што се истражува, потребно е да се има и однапред подготвени прашалници, кои содржат група прашања на кои се очекува испитаниците да дадат одговор. Ваквите прашалници треба внимателно да се подготват, да содржат прашања што ќе овозможат одговори врз чија основа ќе можат да се донесат соодветни заклучоци. Во науката за јазикот прашалникот претставува структурно составена книга, која содржи инвентар на јазични проблеми групирани по јазични области и список на лексички единици приведени за теренско истражување, распоредени по значенски групи (Цветановски 2013: 13).

Бележењето и регистрирањето на податоците што се добиваат се извршува и со примена на технички средства. Во современите дијалектолошки истражувања најчесто се користи тонско запишување, односно снимање на лингвистичкиот материјал. За таа намена најчесто се користат диктафони за снимање (в. повеќе кај Bowerн 2015: 18), но, во поново време, и мобилните телефони имаат одлични можности за снимање, па во одредени ситуации можат да послужат како соодветна замена. Снимките може да опфатат најразлични теми и области познати на испитаникот, зависно од барањата што ги поставува истражувачот. Овие барања, пак, истражувачот треба да ги постави во согласност со лингвистичкото подрачје што се наоѓа во фокусот на неговото истражување (фонетика, морфологија, синтакса, лексикологија, социолингвистика, дијалектологија, ареалологија/лингвистичка географија итн.).

Втората фаза на ваквиот истражувачки процес опфаќа ексцерпција на снимениот материјал. Притоа, истражувачот мора да биде многу внимателен во однос на селекцијата на податоците. Негова должност е да ја заштити приватноста на испитаниците, макар и во тие податоци да се согледува појавата врз која се заснова неговото истражување.

Историјата на злоупотребата на податоците укажува на тоа дека единствено согласноста е основа на етичката истражувачка практика. Додека ваквата злоупотреба е драматична, на пример во медицинските истражувања, познати се и лингвисти што прибегнале кон злоупотреби на публикување тајни на испитаниците, културни тајни на заедницата и сл. (Eckert 2014: 14). Фундаментално за етичноста во истражувањето е осигурувањето дека испитаниците влегуваат во истражувањето свесно и по своја желба, а добивањето нивна согласност треба да биде процес на воспоставување и одржување обострана доверба.

Мошне е важен и начинот на кој испитаниците го гледаат истражувачот лингвист. Особено е чувствително прашањето на работа со испитаници од ран-

ливи заедници. Доколку истражувачот поседува некаков ресурс, моќ и сл., кои тие ги немаат, тоа може да го смени нивното гледиште и доверба. Исто така, тие може да го гледаат лингвистот и како социјален работник, па потоа нивните очекувања да одат во насока дека од него ќе добијат некаква помош, ќе им биде решен некој проблем и сл. Затоа, истражувачот мора да биде подготвен да го предвиди секој можен проблем што може да го снајде при спроведувањето на теренското истражување.

4 За теренските истражувања на македонскиот јазик

Првите публикувани резултати од теренските истражувања на македонскиот јазик и на неговите дијалекти датираат од втората половина на 19 век. Покрај објавените збирки со фолклорни материјали на Стефан Верковиќ, браќата Миладиновци итн., во овој период се јавуваат и првите публикувани трудови на проучувачите на македонските дијалекти во кои се приложени теренски собрани материјали. Со почетокот на 20 век и со забрзаниот развој на светската лингвистика, интересот за македонскиот јазик и за дијалектите, воопшто, се зголемил.⁵ Од особено значење за развојот на македонската лингвистика е официјализирањето на македонскиот јазик неговото воведување за службен во македонската држава. Овој момент е клучен за спроведување на подоцнежните организирани теренски истражувања на македонскиот јазик и на неговите дијалекти, како и за развојот на македонската лингвистика, воопшто.

Како предводник на теренските истражувања на македонскиот јазик во 20 век се истакнува акад. Божидар Видоески, кој е и основоположник на македонската дијалектологија како посебна гранка од македонистиката. Од суштинска важност за лингвистичките теренски истражувања на македонскиот јазик претставува неговото дело *Прашалник за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас* (Видоески 2000).⁶ Иако *Прашалникот* е публикуван дури во 2000 година, тој бил подготвен порано. Впрочем, *Теренскиот дел на прашалникот* бил создаден на почетокот на шеесеттите години и неколку децении пред објавувањето служел за теренска работа (ibid., 7). Според него, до почетокот на 2000 година се истражени две третини од населените места предвидени во *Списокот на џунктлови* на проектот *Македонски дијалектен атлас* (ibid., 271–275). До денес ова е единствената книга, т.е. прирачник за лингвистички теренски истражувања на македонскиот јазик и на неговите дијалекти.

5 Етиката во теренските истражувања на македонскиот јазик

Кога станува збор за теренските истражувања на македонскиот јазик, како најчести податоци што ги прибира истражувачот од испитаникот се името, возраста и местото на живеење. Но, во зависност од потесната област на ис-

⁵ Во периодот меѓу двете светски војни најмногу се истакнуваат трдовите за македонскиот јазик на францускиот славист А. Мазон, кој вршел истражувања и теренска работа врз македонските југозападни говори. Во овој период теренска работа на македонските говори вршел и полскиот научник М. Малецки, а резултатите се публикувани во две книшки – текстови и речник.

⁶ *Прашалникот* е достапен на: http://dijalekti.manu.edu.mk/pdf/prasalni_Vidoeski.pdf

тражувањето, понекогаш се потребни и повеќе податоци, како на пример, бараните податоци содржани во теренскиот дел на *Прашалникоѝ за собирање мајтеријал за Македонскиоѝ дијалектиен аѝлас* (Видоески 2000: 81–82), кои ги претставуваме во продолжение:

ПОДАТОЦИ ЗА ЕКСПЛОРАТОРОТ

1. Име и презиме
2. Занимање
3. Образование
4. Кога го собирал материјалот?

ПОДАТОЦИ ЗА ИНФОРМАТОРОТ

1. Име и презиме
2. Возраст, место на раѓање
3. Образование
4. Занимање
5. Дали живеел во некое друго место и ако живеел каде и колку време?
6. Каде му се родени родителите?
7. Каде е роден брачниот другар?

Забележуваме дека за да ги прибере сите овие податоци, истражувачот длабоко навлегува во приватноста на испитаникот. Но, оправданоста ја наоѓаме во комплексноста во работата со една лингвистичка дисциплина каква што е дијалектологијата. За да може да го претстави проблемот објективно, дијалектологот е неопходно да ги има предвид сите податоци пропишани погоре. Познавањето на возраста на испитаникот е важна за да се утврдат, на пример, генерациски разлики во говорот што се истражува, информацијата за степенот на образование е важна за да се согледа влијанието на стандардниот јазик во идиолектот итн.

Теренска практика кај нас (и пошироко на Балканот; сп. Сикимиќ 2012: 168) е дека за снимање на информаторот е доволна негова усна согласност, а архивирањето и подоцнежната употреба на снимениот материјал е исклучиво ограничена за научни потреби. Податоците што се неопходни и произлегуваат од околностите на водењето разговор со испитаникот се запишуваат во теренските бележници на истражувачот и зависат директно од него. Професионалната теренска работа подразбира дека истражувачот ги прави записите сам со информаторот (или со информаторите, зависно од конкретниот проблем и ситуацијата за истражувањето). Всушност, истражувачот истовремено води разговор, снима и, по потреба, бележи податоци.

Концептите на етнитет, националност, јазик и религија во Македонија имаат сложена историја на меѓусебни врски, која продолжува до денес (Фридман 2011: 192). Со оглед на тоа што постојат заедници што се носители на македонскиот јазичен идентитет, но не и на македонскиот национален идентитет, мошне е важна подготовката на истражувачот за теренска работа, доколку се најде во вакви услови. Експлораторот треба да биде особено внимателен и да

ги избегне непотребните прашања кои задираат такви „чувствителни“ теми што, згора на сè, би можеле да влијаат негативно на целиот процес на теренската работа.

6 Заклучни белешки

Во теренските истражувања на јазикот со прашањето на моралот се соочуваме уште од самиот старт на истражувањето, а етичките аспекти што доаѓаат до израз низ проблемите при теренската работа генерално се блиски, во одредена мера и се совпаѓаат во теренските истражувања на различните хуманистички дисциплини.

Еден од клучните проблеми при ваквите истражувања се однесува на обезбедувањето доверливост на податоците што ги дава испитаникот. Друг проблем, кој во својата природа е етички неоправдан, претставува скриеното набљудување и скриеното прибирање податоци од терен, кое, пак, во одредени ситуации може истражувачот да го доведе до мошне значајни објективни податоци. Ваквите и уште низа од разгледаните проблеми го поттикнуваат прашањето за потребноста на етички кодекс за теренските истражувања во хуманистичките науки, но и во теренските истражувања, воопшто.

Како што е познато, во научноистражувачките институции во Р Македонија сè уште не постојат задолжителни етички процедури пред спроведување на некое теренско истражување од областа на хуманистиката. Тоа, од една страна, значи дека прашањето за етичките проблеми сè уште се избегнуваат при спроведувањето на теренските истражувања, додека, од друга страна, јасно укажува дека тие директно зависат од истражувачите, односно од нивната индивидуално развиена свест и внатрешноморална одговорност за универзалните етички вредности и принципи.

Во недостиг на официјален правилник/етички кодекс пред спроведувањето на теренските истражувања, на евентуално барање од страна на испитаникот (па, и од страна на истражувачот, со цел да се ограда од какви било последици), одредени проблеми би можеле да се решат со составување и потпишување интерен договор, во кој испитаникот ќе биде информиран по неколку основни точки, како на пример: за природата на истражувањето во кое учествува; за целта на истражувањето; за тоа што ќе се бара од него; за потенцијалните ризици и бенефити од неговото учество; за обезбедување доверливост; за податоците за контакт на истражувачот; за тоа дека учеството на испитаникот е доброволно и дека во кое било време може да се повлече од истражувањето. Еден ваков пристап не само што би ја зголемил довербата на испитаникот и истражувачот туку и би овозможил приближување кон повисоко ниво етички стандард при теренската работа.

Библиографија

- Видоески, Б. (2000). *Прашалник за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Донев, Д. (2018). *Вовед во етиката*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

- Панзова, В. (2003). *Науката како занает*. Скопје: Филозофски факултет.
- Сикимић, Б. (2012). Тимски теренски рад Балкнолошког института САНУ. Развој истраживачких циљева и метода. *Теренска истражувања – иоејика сусрејиа*, 167–198. Уред. Милина Ивановић-Баришић. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Темков, К. (2011). *Професионална ејика*. Кавадарци: Дом на културата „Иван Мазов – Климе“.
- Фридман, В. (2011). *Македонистички ситуици*. Скопје: МАНУ.
- Цветановски, Г. (2013). *Методи и техники на итеренскиите истражувања на јазикот*. (необјавена скрипта – предавања на постдипломски студии *Македонистика со комуниколоџија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје).
- Закон за научноистражувачка дејност*, Службен весник на Република Македонија 46/08, 103/08, 24/11, 80/12 и 24/13, http://mon.gov.mk/images/documents/zakoni/Zakon_za_naucno-istrazuvackata_dejnost_26-02-2016.pdf [пристапено на 08.06.2020]
- Adamović-Topolčić, M. (1990). Etički aspekti terenskih istraživanja, *Revija za sociologiju*, 21 (2): 403–414.
- Bahn, S. (2012). Keeping Academic Field Researchers Safe: Ethical Safeguards, *Journal of Academic Ethics* 10:83–91. <https://doi.org/10.1007/s10805-012-9159-2>
- Bowern, C. (2015). *Linguistic Fieldwork, A Practical Guide*. London: Palgrave Macmillan.
- Cohen, L., Manion, L. and Morrison, K. 2018. *Research Methods in Education*. London, New York: Routledge.
- Čapo Žmegač, J. (2006). Etnolog i njegove publike: O restituciji etnografskih istraživanja. *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, 213–235. Ured. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Eckert, P. (2014). Ethics in linguistic research, *Research Methods in Linguistics*, 11–26. Eds. Robert J. Podesva and Devyani Sharma. Cambridge University Press.
- Gold, R. L. (1958). Roles in sociological field observation. *Social Forces*, 36: 217–223. <https://doi.org/10.2307/2573808>
- Halilovich, H. (2008). Etika, Ljudska prava i istraživanje: Etnografija u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini. *Narodna umjetnost*, 45(2): 165–190.
- Plić, V. (2015). Planiranje primene metoda posmatranjau društvenim naukama. *Issues in Ethnology and Anthropology*, 10 (2): 287–309. <https://doi.org/10.21301/eap.v10i2.1>
- Israel, M. and Hay, I. (2006). *Research Ethics for Social Scientists*. London: Sage Publications.
- Rollin, B. E. (2006). *Science and Ethics*. Cambridge University Press.
- Samarin, W. J. (1967). *Field Linguistics: A Guide to Linguistic Field Work*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Tomašević, L. i Jeličić, A. (2012). Etika znanstvenog istraživanja i načelo opreznosti, *Filozofska istraživanja* 32 (2): 243–260.
- Vaux, B. and Cooper, J. (2003). *Introduction to Linguistic Field Methods*. München: LINCOM Europa.
- Wolcott, H. F. (1999). *Ethnography: A Way of Seeing*. Lanham, New York: Altamira Press.

